

Το ελληνικό στοιχείο στο Βελιγράδι και στο Ζέμουν από τον 17ο έως τον 20ό αιώνα

Gordana Blagojević*

Περίληψη

Το θέμα αυτού του άρθρου είναι «Οι Έλληνες στο Βελιγράδι και στο Ζέμουν από τον 17ο αιώνα μέχρι τον 20ό». Κάτω από την ονομασία «Έλληνας» πολλές φορές κρύβονταν και πολλοί Αρωμούνοι (οι Σέρβοι τους ονόμαζαν Τσιντσάρους). Η συγγραφέας του άρθρου παρουσιάζει τους προγόνους, τα επαγγέλματα, τη θρησκευτική ζωή και την εκπαίδευσή τους.

Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, το Βελιγράδι υπήρξε ένα σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο για τις εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Σύμφωνα με τα στοιχεία από τα αρχεία του Ντουμπρόβνικ (Dubrovnik), οι Έλληνες του Βελιγραδίου, Δημήτριος και Ματθαίος Κόντης (Demetrije and Matej Kondi), κατά την περίοδο 1538-1539, έκαναν εμπόριο δέρματος και μεταξιού με τη Βενετία¹. Οι Έλληνες, ως κάτοικοι του Βελιγραδίου μνημονεύονται από το 1591². Σύμφωνα με τον Εβλιά Τσελεμπί, τον 17ο αιώνα στο Βελιγράδι υπήρχαν τρεις «ελληνικοί μαχαλάδες»³. Στο Βελιγράδι υπήρχαν πολλοί Έλληνες και κατά τη διάρκεια της αυστρουγγρικής κυριαρχίας, την περίοδο από το 1717 μέχρι το 1738⁴.

* Η Gordana Blagojević είναι μέλος του Εθνογραφικού Ινστιτούτου της Σερβικής Ακαδημίας των Επιστημών και Τεχνών στο Βελιγράδι.

Κάποιοι ταξιδιώτες και απογραφείς του 17ου αιώνα είχαν παρατηρήσει ότι πίσω από την ονομασία «Έλληνας», πολλές φορές κρύβονταν και πολλοί Τσιντσάροι. Εάν δεν δηλώνονταν ως Έλληνες, τότε πολύ συχνά, αμέσως μετά την άφιξή τους στη Σερβία, μετέτρεπαν το επώνυμό τους σε σερβικό⁵. Σύμφωνα με τον γερμανό ρουμανολόγο Gustav Weigand, οι Σέρβοι έδωσαν στους Αρωμόνους τον χαρακτηρισμό «Τσιντσάροι», επειδή είχαν παρατηρήσει ότι οι Αρωμόνοι πρόφεραν το «č» ως «τς», όπως στην λέξη «čipč» - «τσίντς», που σημαίνει πέντε⁶.

Ο μεγαλύτερος αριθμός των Τσιντσάρων φτάνει στη Σερβία κυρίως μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης (1769, 1788 και 1821)⁷. Κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, οι Τσιντσάροι που ζούσαν στη Σερβία αυτοπροσδιορίζονταν ως Έλληνες. Οι Τσιντσάροι θεωρούσαν πως οι ίδιοι ήταν φορείς του ελληνο-βυζαντινού πολιτισμού και της κουλτούρας, και επομένως μπορούσαν να ονομάζονται Έλληνες⁸. Ορισμένοι διακεκριμένοι και πλούσιοι Τσιντσάροι ονόμαζαν τον εαυτό τους Γραικό-Ρωμάν ή Γραικό-Βλάχος⁹. Με τον όρο «Έλληνας» («Γραικός») εννοούσαν κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα τον «έμπορο». Αυτό ήταν και το επάγγελμα με το οποίο οι Αρωμόνοι, δηλαδή οι Τσιντσάροι κυρίως ασχολούνταν¹⁰. Ο Traian Stoianovich (με τον οποίο συμφωνεί και ο R. Clogg), αναφέρει επίσης ότι στο κράτος της Αυστροουγγαρίας θεωρούσαν όλους τους ορθόδοξους εμπόρους *Γραικούς*, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή¹¹. Υπήρξε, λοιπόν, και τότε το πρόβλημα να τους ξεχωρίσουμε, κάτι που και σήμερα γίνεται ακόμη πιο δύσκολο εφόσον μεσολαβεί τόση χρονική απόσταση. Μία ένδειξη εθνικής ταυτότητας των ελληνόφωνων Τσιντσάρων ήταν τα δισύλλαβα ή τα τρισύλλαβα επώνυμα¹².

Σύμφωνα με τον D. Ρορονίς στο Βελιγράδι στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα έζησαν 109 γνωστές ελληνικές οικογένειες: 32 από την Κλεισούρα, 12 από τη Σιάτιστα, 11 από το Μπλάτσε, 6 από τη Μοσχόπολη, 3 από τη Σελίτσα και το Μέλνικ, και έξι ακόμη οικογένειες που κατάγονταν αντίστοιχα από Γιάννενα, Σέρρες, Καττανίτσα, Θεσσαλονίκη, Καστοριά και Βέλβετ¹³.

Εκτός από το Βελιγράδι, ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων ζούσε και στο Ζέμουν. Το Ζέμουν την εποχή εκείνη υπήρξε ξεχωριστή πόλη, απλωμένη από την άλλη όχθη του ποταμού Σάβου, και είχε τη μεγαλύτερη εμπορική σημασία απ' όλες τις σερβικές πόλεις. Ήδη από το 1754 οι Έλληνες κρατούσαν στα χέρια τους την τέχνη και το εμπόριο στην πόλη αυτή¹⁴.

Οι Έλληνες είτε διατηρούσαν τα επώνυμά τους (Καραμάτας,

Σπήρτας, Δαρβάρ, Διαμάντης), είτε τα σερβοποιούσαν, πράγμα το οποίο ήταν και το πιο συνηθισμένο (Δούμας = Dumonics, Πούλιας = Puljenics). Επίσης υπήρχαν περιπτώσεις όπου τα άλλαζαν κιόλας (Χατζιμπάμπας = Hadzi Baiç, Baijic)¹⁵.

Επαγγέλματα

Κατά τη διάρκεια της αυστριακής κυριαρχίας (1717-1739), οι Έλληνες κατοικούσαν στην «παλαιά αγορά και στο σερβικό τμήμα της πόλης» του Βελιγραδίου. Το 1733 ως γνωστοί έμποροι του Βελιγραδίου αναφέρονται οι Γεώργιος (Georgios), Παναγιώτης (Panajot) και Νικόλαος (Nikola). Στα τέλη του 18ου αιώνα οι Έλληνες ήταν οι σημαντικότεροι έμποροι στο Βελιγράδι. Την ίδια εποχή αποτελούσαν επίσης αξιόλογο παράγοντα στην κοινωνία του Βελιγραδίου. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι πασάδες του Βελιγραδίου απ' αυτούς δανείζονταν χρήματα. Στην παλαιά αγορά του Βελιγραδίου και του Ζέμουν κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα και ο ελληνικός τρόπος ζωής. Στα ελληνικά γίνονταν οι συζητήσεις, η αλληλογραφία και στα ελληνικά κρατούσαν τα λογιστικά βιβλία¹⁶.

Οι Έλληνες ασκούσαν και άλλα ακόμη επαγγέλματα, τα οποία συνδέονταν με το εμπόριο. Αυτοί, λόγου χάριν, ασχολούνταν με τις χρηματικές συναλλαγές, αυτοί ήταν τραπεζίτες, μεσίτες, μεταφορείς κ.λπ. Το επάγγελμα του διακινητή προϊόντων ήταν ένα από τα πλέον προσοδοφόρα την περίοδο εκείνη, ιδιαίτερα στο Ζέμουν, όπου συνέρρεαν εμπορεύματα από διάφορες περιοχές, και τα οποία έπρεπε να προωθηθούν σε συγκεκριμένους προορισμούς. Ένα από τα πιο γνωστά μεσιτικά και μεταφορικά γραφεία στο Ζέμουν ήταν και το γραφείο του Κυριάκου Μπάμπογλου.

Στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν πολύ γνωστός ο μεταφορικός και τραπεζικός οίκος της οικογένειας Σπίρτα. Ένα μέλος αυτής της οικογένειας έμενε συνέχεια στη Βιέννη, ενώ ένα άλλο ήταν στο Ζέμουν, κρατώντας με αυτόν τον τρόπο το δίκτυο της επιχείρησης ανάμεσα στο Ζέμουν, την Κωνσταντινούπολη, τη Βιέννη και την Τεργέστη. Ορισμένοι έμποροι είχαν και δικά τους πλοία. Οι Σπιρταίοι τον 19ο αιώνα είχαν στην κατοχή τους 13 πλοία και ένα μεγάλο μεταξουργείο¹⁷.

Οι Έλληνες ήταν επίσης ξενοδόχοι και ταβερνιάρηδες. Το 1797 στο Ζέμουν υπήρχαν 52 ξενοδοχεία και 4 ξενώνες, τα οποία ήταν κυρίως στα χέρια των Τσιντσάρων. Η νόστιμη ελληνική κου-

ζίνα ήταν πολύ αγαπητή στους Σέρβους. Εκτός από τα ελληνικά φαγητά εισήγαγαν επίσης τον καφέ και το κάπνισμα πίπας. Ήδη στα μέσα του 18ου αιώνα στο Ζέμουν βρίσκονταν τρία καφενεία, τα οποία ανήκαν στους Τσιντσάρους, ενώ τριάντα χρόνια αργότερα υπήρχαν πολύ περισσότερα¹⁸.

Οι Έλληνες ήταν επίσης και τεχνίτες: μπακιρτζήδες, ραφτάδες, γουναράδες, τσαγκάρηδες, μπογιατζήδες, σαπουνάδες, σημιτζήδες κ.ά. Πολλές φορές ήταν και ιατροί. Στη Σερβία του ηγεμόνα Μιλοσάπ αντανούν στα αστικά κέντρα και ως προσωπικοί ιατροί ορισμένων Τούρκων πασάδων. Κατάγονταν κυρίως από την Ήπειρο. Περιόδευαν συχνά σε ομάδες και θεράπευαν τον κόσμο¹⁹.

Το Βελιγράδι είχε έντονο ελληνικό χρώμα. Ο μητροπολίτης και οι συνεργάτες του ήταν συνήθως από τον ελληνόφωνο χώρο. Στην αρχή τα περισσότερα μέλη του δημοτικού συμβουλίου ήταν Έλληνες, ενώ αργότερα η κατάσταση αυτή άλλαξε υπέρ των Σέρβων. Η αλληλογραφία ανάμεσα στον ηγεμόνα και τα μέλη του δημοτικού συμβουλίου επραγματοποιείτο στα σερβικά, ενώ οι Έλληνες-μέλη του συμβουλίου και τα μέλη της επαγγελματικής ένωσης υπέγραφαν στα ελληνικά²⁰.

Οι Έλληνες είχαν στο Βελιγράδι και το δικό τους πανδοχείο, το λεγόμενο «Γιένι χαν», που βρισκόταν στην περιοχή, η οποία απλώνεται στην δεξιά όχθη του ποταμού Σάβου, με 10 σαλόνια, 10 κουζίνες και 1 στάβλο, δυναμικότητας 160 αλόγων. Η οδός δυτικά του ξενοδοχείου ονομαζόταν «Σοκάκι των Τσιντσάρων»²¹.

Το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα στο Ζέμουν ανεγέρθηκαν πολύ ωραία, για την εποχή εκείνη, σπίτια των οικογενειών Δούκα, Σκίβρου, Καραμάτα, Δάρβαρ και Μπούλκου. Την πολυτέλειά τους επιβεβαιώνει και η πληροφορία ότι στο σπίτι του Καραμάτα διέμεινε ο αυτοκράτορας της Αυστροουγγαρίας Ιωσήφ ο Β΄ κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στο Ζέμουν, ενώ στο σπίτι του Μπούλκου, ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος ο Α΄²².

Η εκκλησιαστική ζωή

Οι Έλληνες του Ζέμουν ανήγειραν εκκλησία προς τιμή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στην οποία οι ακολουθίες γίνονταν στα ελληνικά. Προτιμούσαν να θάβονται είτε μέσα στην εκκλησία είτε κοντά της. Μέχρι τη θέσπιση του νόμου, σύμφωνα με τον οποίο απαγορεύθηκε αυτό το έθιμο, θάβονταν σχεδόν αποκλειστικά στις

εκκλησίες και στα προαύλια των μοναστηριών. Ιδιαίτερη έμφαση έδιναν στη λειτουργική ζωή της εκκλησίας. Στην προαναφερθείσα εκκλησία του Ζεμούν, στην οποία επικρατούσε το ελληνικό πνεύμα, το Πάσχα εορταζόταν με περισσότερη μεγαλοπρέπια και μεγαλύτερη τάξη απ' ό,τι στα Καρλοβίκια, δηλαδή στο σερβικό πατριαρχείο²³. Όταν το 1740 στο Ζέμουν ανεγέρθηκε ο ναός του αγίου Νικολάου, οι ακολουθίες τελούνταν στα εκκλησιαστικά σλαβονικά και στα ελληνικά εναλλάξ. Το 1794 συμφωνήθηκε, να συμμετέχουν στην επιτροπή της ενορίας 12 Σέρβοι και 6 Τσιντσάροι. Κάθε δεύτερη εβδομάδα οι ακολουθίες τελούνταν στα ελληνικά. Το ίδιο συνέβαινε κατ' εξαίρεση και στις εορτές κάποιων αγίων. Δηλαδή, την ημέρα της μνήμης του αγίου Δημητρίου, των Ισαποστόλων Κωνσταντίνου και Ελένης, της αγίας Παρασκευής, τη δεύτερη ημέρα των Χριστουγέννων, την Κυριακή του Πάσχα και την Πεντηκοστή οι ακολουθίες γίνονταν στα ελληνικά, ανεξάρτητα από το αν κατά τη συγκεκριμένη εβδομάδα έπρεπε οι ακολουθίες να τελούνται στα ελληνικά. Στη δεξιά πλευρά του ναού στέκονταν οι Έλληνες, ενώ στην αριστερή οι Σέρβοι. Οι δεξιοί ψάλτες έψαλλαν στα ελληνικά, ενώ οι αριστεροί στα εκκλησιαστικά σλαβονικά²⁴.

Στο Βελιγράδι επί Ελλήνων μητροπολιτών οι ακολουθίες τελούνταν τόσο στα ελληνικά όσο και στα σερβικά. Η ψαλμωδία ήταν σχεδόν εξ ολοκλήρου στα ελληνικά. Οι άνδρες φορούσαν φέσι ακόμα και στην εκκλησία. Αυτό δεν άρεσε στον ηγεμόνα Μίλος και το 1824 απαγόρευσε να φορούν φέσι στην εκκλησία, ενώ το 1827 απαγόρευσε οι ακολουθίες να τελούνται σε οποιαδήποτε άλλη γλώσσα εκτός από τη σερβική. Όσοι ήθελαν να έχουν ακολουθίες στη δική τους γλώσσα μπορούσαν να ανεγείρουν παρεκκλήσια και να φέρουν ιερέα από την πατρίδα τους²⁵.

Μια από τις διαφορές μεταξύ των Σέρβων και των Ελλήνων στη Σερβία ήταν και το ότι οι Έλληνες εόρταζαν την ονομαστική τους εορτή, ενώ οι Σέρβοι είχαν ως κύρια εορτή τους τη λεγόμενη «σλάβα». Πρόκειται για ημέρα αφιερωμένη σε άγιο (π.χ. εορτή του αγίου Νικολάου, του αγίου Ιωάννη κ.λπ.) τον οποίον η συγκεκριμένη οικογένεια τιμά και ευλαβείται ιδιαίτερα ως άγιο-προστάτη της. Ωστόσο, η πλειοψηφία των Ελλήνων στη Σερβία υιοθέτησε τη «σλάβα» μετατρέποντας την ονομαστική τους εορτή σε «σλάβα». Γι' αυτό το λόγο αυτοί συνήθως εόρταζαν τον άγιο Δημήτριο, τον άγιο Νικόλαο, τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη, την αγία Παρασκευή ή τις Θεομητορικές εορτές. Στο Ζέμουν, όπου η επίδραση των Ελλήνων υπήρξε έντονη, ακόμα και στις αρχές του 20ού αιώνα ανάμεσα στους Σέρβους είχε μείνει η συνή-

θεια να εκφράζουν τις ευχές τους για τις ονομαστικές εορτές, ενώ η σλάβα είχε περισσότερο οικογενειακό χαρακτήρα, ωστόσο και για τις ονομαστικές εορτές και για τη σλάβα τα σπίτια εκείνων που εόρταζαν δέχονταν επισκέψεις το πρωί. Σύμφωνα με τον Δούσαν Πόποβιτς μερικές οικογένειες, λόγω της υπερβολικής οικονομίας που έκαναν, δεν εόρταζαν ούτε το ένα ούτε το άλλο²⁶.

Όσοι Έλληνες ήταν συντηρητικοί και προσεκτικοί παντρεύονταν συνήθως μεταξύ τους και έπαιρναν γυναίκες από τα μέρη τους, οι οποίες ήξεραν τις προτιμήσεις, τις συνήθειες, τον τρόπο ζωής τους, τα έθιμα, τη νοοτροπία κ.λπ. Αν έπαιρναν Σερβίδες, αυτές κατάγονταν από τις πλουσιότερες και τις πιο ονομαστές οικογένειες ή ήταν τουλάχιστον οι πιο όμορφες²⁷.

Η παιδεία

Στο Βελιγράδι υπήρχε ένα ελληνικό δημοτικό σχολείο, δίπλα στο οποίο το 1731 ιδρύθηκε σχολή για ψάλτες. Σ' αυτήν διδασκόταν η ελληνική εκκλησιαστική μουσική, πράγμα το οποίο διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξάπλωση της ελληνικής μουσικής ανάμεσα στους Σέρβους²⁸.

Ήδη το 1718 στο Βελιγράδι μνημονεύεται ελληνικό σχολείο, την φροντίδα του οποίου είχε ο Μωυσής Πέτροβιτς, μητροπολίτης Βελιγραδίου. Το 1723 αναφέρεται ως δάσκαλος στο Βελιγράδι κάποιος Έλληνας, ο οποίος αντί μισθού είχε το δικαίωμα «να βγάζει δίσκο στην εκκλησία για δικό του όφελος». Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες κατά τον 19ο αιώνα όλη η παιδεία του σερβικού σχολείου εξαντλούνταν μόλις τα παιδιά μάθαιναν να διαβάζουν το Ψαλτήριο. Όποιος ήθελε να συνεχίσει, πήγαινε στο ελληνικό σχολείο. Η γνώση της ελληνικής γλώσσας ήταν ένα πολύ σημαντικό εφόδιο για τις υψηλότερες θέσεις στην κοινωνία²⁹.

Δάσκαλοι της ελληνικής γλώσσας υπήρξαν και στις αυλές του Karađorđević και του Obrenović. Παιδαγωγός του υιού του Karađorđević ήταν ο Ροδοφυνίκης (Rodofinikin), και των υιών του Miloš ήταν ο Κωνσταντίνος Ράνος. Η κόρη του Miloš, η Σάβκα κατείχε την ελληνική γλώσσα³⁰.

Το ελληνικό σχολείο στο Ζέμουν άνοιξε το 1795. Ήταν ιδιαίτερα φημισμένο. Στο σχολείο αυτό δεν πήγαιναν μόνο οι Έλληνες, αλλά και τα παιδιά άλλων εθνοτήτων. Ο Ηλίας Γαράσανιν και ο Σίμα Μιλουτίνοβιτς Σαράϊλιγια μαθήτευσαν σ' αυτό το σχολείο. Το

επίπεδό του άρχισε να πέφτει κατά την τέταρτη δεκαετία του 19ου αιώνα, διότι και στην Τουρκική Αυτοκρατορία επιτρεπόταν να ανοίγουν σχολεία³¹.

Ο Παναγιώτης Παπακωστόπουλος ήταν καθηγητής λυκείου, γιατρός και μεταφραστής. Έζησε τον 19ο αιώνα στο Βελιγράδι και αναμφίβολα συνετέλεσε πολύ στη γνωριμία του σέρβικου κοινού με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Επίσης υπήρξε έξοχος μεταφραστής αρχαίων ελληνικών κειμένων στη σερβική γλώσσα. Αυτός πρώτος μετέφρασε σε πρόζα την *Οδύσσεια* του Ομήρου η οποία εκδόθηκε μετά το θάνατό του (1888)³².

Η σερβοποίηση

Στη διαδικασία της σερβοποίησης έπαιξε ρόλο και η απόφαση του κοινοβουλίου της Σερβίας το 1844, σύμφωνα με την οποία οι ξένοι πολίτες δεν είχαν δικαίωμα να κατέχουν κινητή περιουσία. Επίσης ήταν δύσκολο για τους τεχνίτες να ασκήσουν την τέχνη τους γιατί σύμφωνα με τους κανονισμούς των επαγγελματικών συντεχνιών οι ξένοι έπρεπε να αρνηθούν την υπηκοότητά τους³³ και να δεχτούν τη σέρβικη, εάν ήθελαν να συνεχίσουν να δουλεύουν³⁴.

Η πορεία της σερβοποίησης, όταν άρχισε, εξελίχθηκε αρκετά γρήγορα. Εκδηλώθηκε με την μετατροπή του ελληνικού επωνύμου σε σερβικό, με την αποδοχή της σλάβα και με τους όλο και πιο συχνούς μεικτούς γάμους. Σε αυτού του είδους τους γάμους η γλώσσα της οικογένειας ήταν η σερβική³⁵. Η πορεία της αφομοίωσης ήταν πιο γρήγορη ανάμεσα στους εύπορους, ενώ όσοι ήταν λιγότερο εύποροι κρατούσαν περισσότερο την εθνική τους ταυτότητα και απαιτούσαν οι αρχές να τους επιτρέψουν τη δυνατότητα οι ακολουθίες να γίνονται στα ελληνικά και να έχουν τα δικά τους ελληνικά σχολεία³⁶.

Αυτή η διαδικασία της σερβοποίησης των Τσιντσάρων (Ελλήνων) υπήρξε και για τη σέρβικη κοινωνία εμπλουτισμός καθώς προσέλαβε ό,τι ουσιαστικό είχαν να προσφέρουν σε όλα τα επίπεδα αυτοί οι άνθρωποι. Ορισμένοι από τους πιο αγαπημένους Σέρβους λογοτέχνες, όπως ο Jovan Sterija Popović, ο Branislav (Αλκιβιάδης) Nušić, ο Jovan Jovanović-Zmaj, ο Božidar και ο Dušan Nastasijević, υπήρξαν Τσιντσάρικης καταγωγής, από παππού, πατέρα ή μητέρα³⁷.

Σημειώσεις

1. Ι. Τάντιτς, *Αρχαικό υλικό του Ντουμπρόβνικ για την ιστορία του Βελιγραδίου Α΄*, Βελιγράδι, 1950, σελ. 15-21.
2. Κ. Κόσιτς, *Το υλικό για την ιστορία του σερβικού εμπορίου και της βιομηχανίας*, Τιμητικός τόμος της Σερβικής βασιλικής ακαδημίας ΞΣΤ΄, Σερβική βασιλική ακαδημία, Βελιγράδι, 1926, σελ. 174.
3. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 52.
4. Ρ. Βεσελίνοβιτς, *Το Βελιγράδι υπό την αυστριακή κυριαρχία 1717-1739*, Ιστορία του σερβικού λαού Δ΄, Βελιγράδι, 1986, σελ. 533.
5. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 14.
6. Τζ. Πέτροβιτς, *Οι Τσιντσάροι στη Δημοκρατία της Σερβίας*, Επιστημονικά συνέδρια ΣΑΕΤ, τόμ. ΠΔ΄, Τμήμα κοινωνικών επιστημών, τόμ. 19, Βελιγράδι, 1996, σελ. 773.
7. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης της αστικής μας κοινωνίας*, Βελιγράδι, 1937, σελ. 37.
8. Τζ. Πέτροβιτς, *Οι Τσιντσάροι στη Δημοκρατία της Σερβίας*, Επιστημονικά συνέδρια ΣΑΕΤ, τόμ. ΠΔ΄, Τμήμα κοινωνικών επιστημών, τόμ. 19, Βελιγράδι, 1996, σελ. 774.
9. Όπ. παρ., σελ. 773.
10. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 11.
11. Traian Stoianovich, «The Conquering Balkan Orthodox Merchant», *Journal of Economic History*, XX, 1960, σελ. 234-313· Richard Clogg, «The Greek Diaspora: the Historical Context», στο: *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, London, 1999, σελ. 8.
12. Ι. Τζόρτζεβιτς-Γιοβάνοβιτς, *Οι Έλληνες στο Βελιγράδι, Κρυμμένες μειονότητες στα Βαλκάνια*, Βαλκανικό Ινστιτούτο ΣΑΕΤ, τόμ. 82, Βελιγράδι, 2004, σελ. 158.
13. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης της αστικής μας κοινωνίας*, Βελιγράδι, 1937, σελ. 51.
14. Όπ. παρ., σελ. 80.
15. Τζ. Πέτροβιτς, *Οι Τσιντσάροι στη Δημοκρατία της Σερβίας*, Επιστημονικά συνέδρια ΣΑΕΤ, τόμ. ΠΔ΄, Τμήμα κοινωνικών επιστημών, τόμ. 19, Βελιγράδι, 1996, σελ. 775.
16. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 82-96.
17. Όπ. παρ., σελ. 93.
18. Όπ. παρ., σελ. 95.
19. Όπ. παρ., σελ. 93.
20. Όπ. παρ., σελ. 97.

21. Ρ. Τρίσκοβιτς, *Η πόλη μετά το 1740, Ιστορία του Βελιγραδίου Α'*, Βελιγράδι, 1974, σελ. 662.
22. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 35.
23. Όπ. παρ., σελ. 34-38.
24. Όπ. παρ., σελ. 113.
25. Όπ. παρ., σελ. 116.
26. Όπ. παρ., σελ. 131.
27. Όπ. παρ., σελ. 106.
28. Ρ. Βεσελίνοβιτς, *Το Βελιγράδι υπό την αυστριακή κυριαρχία 1717-1739, Ιστορία του σερβικού λαού Δ'*, Βελιγράδι, 1986, σελ. 552.
29. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 122.
30. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Το Βελιγράδι στο πέρασμα των αιώνων*, Βελιγράδι, 1964, σελ. 350.
31. Όπ. παρ., σελ. 119.
32. Ι. Τζόρτζεβιτς-Γιοβάνοβιτς, *Οι Έλληνες στο Βελιγράδι, Κρυμμένες μειονότητες στα Βαλκάνια*, Βαλκανικό Ινστιτούτο ΣΑΕΤ, τόμ. 82, Βελιγράδι, 2004, σελ. 168.
33. Τ. Τζόρτζεβιτς, *Το αρχαικό υλικό για τις τέχνες και τις συντεχνίες στη Σερβία, Η ζωή και τα έθιμα του λαού*, τόμ. 15, Βελιγράδι, 1925, σελ. 63.
34. Ι. Τζόρτζεβιτς-Γιοβάνοβιτς, *Οι Έλληνες στο Βελιγράδι, Κρυμμένες μειονότητες στα Βαλκάνια*, Βαλκανικό Ινστιτούτο ΣΑΕΤ, τόμ. 82, Βελιγράδι, 2004, σελ. 160.
35. Μ. Γιοβάνοβιτς-Στογιμίροβιτς, *Σιλουέτες του παλαιού Βελιγραδίου, Α'-Β'*, Βελιγράδι, 1987, σελ. 64.
36. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927, σελ. 204-225.
37. Δ.Ι. Πόποβιτς, *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης της αστικής μας κοινωνίας*, Βελιγράδι, 1937, σελ. 315.
38. Ζητούμε συγγνώμη από τους αναγνώστες που δεν έχουμε την τεχνική δυνατότητα να εκτυπώσουμε τη σερβική βιβλιογραφία στα σερβικά, και για το λόγο αυτό τη δίνουμε στην ελληνική μετάφραση. Με εκτίμηση, ο εκδότης.

Βιβλιογραφία³⁸

Ελληνική

- Βεσελίνοβιτς Ρ., *Το Βελιγράδι υπό την αυστριακή κυριαρχία 1717-1739, Ιστορία του Βελιγραδίου Α'*, Βελιγράδι, 1974.
- Βεσελίνοβιτς Ρ., *Το Βελιγράδι υπό την αυστριακή κυριαρχία 1717-1739, Ιστορία του σερβικού λαού Δ'*, Βελιγράδι, 1986.

- Τζόρτζεβιτς Τ., *Το αρχαιακό υλικό για τις τέχνες και τις συντεχνίες στη Σερβία, Η ζωή και τα έθιμα του λαού*, τόμ. 15, Βελιγράδι, 1925.
- Τζόρτζεβιτς-Γιοβάνοβιτς Ι., *Οι Έλληνες στο Βελιγράδι, Κρυμμένες μειονότητες στα Βαλκάνια*, Βαλκανικό Ινστιτούτο ΣΑΕΤ, τόμ. 82, Βελιγράδι, 2004.
- Γιοβάνοβιτς-Στογιμίροβιτς Μ., *Σιλουέτες του παλαιού Βελιγραδίου, Α'-Β'*, Βελιγράδι, 1987.
- Κόσιτς Κ., *Το υλικό για την ιστορία του σερβικού εμπορίου και της βιομηχανίας*, Τιμητικός τόμος της Σερβικής βασιλικής ακαδημίας ΞΣΤ', Σερβική βασιλική ακαδημία, Βελιγράδι, 1926.
- Πέτροβιτς Τζ., *Οι Τσιντσάροι στη Δημοκρατία της Σερβίας*, Επιστημονικά συνέδρια ΣΑΕΤ, τόμ. ΠΔ', Τμήμα κοινωνικών επιστημών, τόμ. 19, Βελιγράδι, 1996.
- Πόποβιτς Δ. Ι., *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης του τσαρσί*, Βελιγράδι, 1927.
- Πόποβιτς Δ. Ι., *Περί των Τσιντσάρων. Συμβολή στο ζήτημα της γένεσης της αστικής μας κοινωνίας*, Βελιγράδι, 1937.
- Πόποβιτς Δ., *Το Βελιγράδι στο πέρασμα των αιώνων*, Βελιγράδι, 1964.
- Clogg R., *The Greek Diaspora: the Historical Context*, in: *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, London, 1999.
- Stoianovich T., *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*, *Journal of Economic History*, XX (1960).
- Τάντιτς Ι., *Αρχαιακό υλικό του Ντουμπρόβνικ για την ιστορία του Βελιγραδίου Α'*, Βελιγράδι, 1950.
- Τρίτσκοβιτς Ρ., *Η πόλη μετά το 1740, Ιστορία του Βελιγραδίου Α'*, Βελιγράδι, 1974.

Ξενόγλωσση

- Clogg R., «The Greek Diaspora: the Historical Context», στο: *The Greek Diaspora in the Twentieth Century*, London, 1999.
- Veselinovic R., *Belgrade under the rule of Austria 1717-1739, History of Belgrade I*, Belgrade, 1974.
- Veselinovic R., *Belgrade under the rule of Austria 1717-1739, History of Serbian People IV*, Belgrade, 1986.
- Djordjevic T., «Archive material for crafts and guilds in Serbia», *Folk Life and Costumes* 15, Belgrade, 1925.
- Djordjevic-Jovanovic J., *Greeks in Belgrade, Hidden Minorities in the Balkans*, Institute for Balkan Studies, Special Editions 82, Belgrade, 2004.
- Jovanovic-Stojmirovic M., *The Silhouettes of old Belgrade*, 1-2, Belgrade, 1987.
- Kostic K., *Material for the History of Serbian Trade and Industry*, The Document of Serbian Royal Academy LXVI, Serbian Royal Academy, Belgrade, 1926.

- Petrovic Dj., «Cincars in the Republic of Serbia», *Scientific Congresses SASA*, vol. LXXXIV, *Department of the Humanities*, vol. 19, Belgrade, 1996.
- Popovic D.J., *About Cincars, supplements to the issue of the creation of our «carsija»*, Belgrade, 1927.
- Popovic D.J., *About Cincars. Supplements to the creation of our civil society*, Belgrade, 1937.
- Popovic D., *Belgrade through the centuries*, Beograd, 1964.
- Stoianovich T., «The Conquering Balkan Orthodox Merchant», *Journal of Economic History*, XX, 1960.
- Tadic J., *Dubrovnik archive material on Belgrade 1*, Belgrade, 1950.
- Trickovic R., *City after 1740, History of Belgrade 1*, Belgrade, 1974.

